

Mehmet YILMAZ¹

PROMETE ŐİRİNDEN HAREKETLE
TEVFİK FİKRET'İN MEDENİYET ALGISI

Özet

Medenileşmek, Tanzimat Dönemi'nden itibaren devletin ve sosyal kurumların geri kalmışlığına çözüm önerisi olarak sunulmuştur. Ancak medeniyet kavramına yüklenen farklı anlamlar, bu kelimenin doğru anlaşılıp anlaşılmadığı konusunda ciddi tereddütler içerir. Bir kurtuluş projesi olarak medenileşmek, medeni olmak çoğu zaman modernizm ile eş anlamda kullanılmış ve Batılılaşmanın sosyal planda yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'le birlikte medenileşmek Batılılaşmakla eş anlamlıdır. Bu çalışmada, medeniyet kavramına Türk düşünce tarihinde yüklenen farklı anlamlara bağlı olarak Tevfik Fikret'in nasıl yaklaştığı incelenecektir. Promete şiirinden yola çıkılarak Fikret'in medeniyet algısının değerlendirilmesinde gerçekleştirilmek istenen şey, Meşrutiyet Dönemi aydınınının medenileşme zihniyetine kısmen de olsa ayna tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Modernizm, Batılılaşmak, İdeolog, II. Meşrutiyet.

TEVFİK FİKRET'S PERCEPTION OF CIVILISATION SETTING
OUT FROM THE POEM "PROMETE"

Abstract

To become civilized was introduced as a solution of underdevelopment of the state and the social institutions since "Reform Era." But, different meanings attributed to the concept of civilisation; includes serious hesitations on whether this word is properly understood or not. To become civilised, to become modern as a rescue project, often used as synonyms with modernism and served as a basis for becoming westernized become widespread on social plan. Especially with the Constitutional Monarch the second becoming modern was synonyms with becoming westernized. In this work, how Tevfik Fikret approached the concept of civilisation related to the different meanings attributed to it in the history of

¹ Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü,
yilmazmirzamy@gmail.com

Turkish Intellectual . What is desired to accomplish in the evaluation of the Fikret's perception of civilisation setting out from the poem of "Promete" is to hold a mirror though partially, to the mentality of becoming civilized of the intellectuals of constitutional Monarch Era.

Key Words: Civilization, modernism, westernized to, ideologist, II. Constitutionalism.

GİRİŞ

Bu çalışmada Tefik Fikret'in medeniyet algısına eleştirel bir yaklaşım sunulurken medeniyet kavramı, Norbert Elias'ın *The Civilizing Process* (1939) isimli eserinde çerçevesini çizdiği anlamıyla kullanılmıştır. Medeniyetin sadece maddî imkânlar açısından gelişmişlik düzeyine göre ele alınamayacağını vurgulayan Elias, medeniyeti örnek alınması gereken bir toplumun tekelden uzaklaştırır. Elias, "tüm toplumsal ilişkilerin kesintisiz ve sonsuz bir süreç halinde akışının kavramsallaştırılmasını savunan" bir teori geliştirir. (Marshall 2005: 182) İnsanlığın uygarlaşma sürecinde temel alınması gereken husus, "dışsal [maddî] etkenlerin yerine içsel, ahlakî düzenlemeler"dir. (Marshall 2005: 182) Her toplum var olduğu zaman dilimi içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerle insanlığın gelişim sürecine katkıda bulunur. Bu doğrultuda medeni olmak tek bir topluma ait bir süreç olarak değerlendirilemez. En önemlisi ise teknolojik kalkınmanın medenileşmenin zorunlu şartı sayılmamasıdır. Zira teknolojiyi üretme ve kullanma noktasında en modern toplum, toplu kısımlara girilerek en vahşi, ilkel toplumdan daha fazla insanlığa zarar verebilir. Medeniyette esas olan insanlığın ortak değerlerine [ahlakî, hukukî, dinî, can ve mal güvenliği...vb] saygı duymak ve bu değerleri koruyarak onların devamını sağlamaktır.

Huntington, *Medeniyetler Çatışması* isimli eserinde, medeniyet kavramını Elias'ın kuramına yakın anlamıyla tanımlar. "Medeniyet kavramı on sekizinci yüzyıl Fransız düşünürlerince 'barbarlık' kavramının karşıtı olarak geliştirilmiştir." (Huntington 2006: 47) vurgusunun ardından "tekil medeniyet-çoğul medeniyet" ayrımına giden Huntington, tekil anlamıyla medeniyetin Avrupa entelektüel ve siyasetçilerinin Batı dışı toplumları kendilerine dönüştürmek için kullandıkları bir söylem/slogan olduğunu söyler:

"On dokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupalılar entelektüel, diplomatik ve siyasal enerjilerinin büyük bir kısmını Avrupalı-olmayan toplumların, Avrupa'nın egemen olduğu uluslararası sistemin üyeleri olarak kabul edilebilmeleri için ne zaman yeteri kadar medeni oldukları veya böyle sayılabilecekleri konusuna harcamışlardır." (Huntington 2006: 47)

Sadece kendisinin medeni olduğu veya ideal medeniyetin kendisi tarafından üretildiği propagandasını yaygınlaştıran Batı dünyasının söylemine karşı Huntington'un alıntılıdığı çoğul medeniyet tanımlaması özellikle üzerinde durulması gereken bir bakış açısı sunar. Çoğul anlamıyla medeniyet, "her ulusal kültürü, bütünü yalnızca belli bir biçimi olarak düşünüp belli sayıda ulusları kapsayan bir çeşit ahlaki ortam"dır. (2006: 48) Bu tanımlamada tek bir toplumun teknolojik anlamda sağladığı gelişmişlik düzeyinden ziyade, toplumların farklı zaman dilimlerinde insanlığın gelişimine katkıları esas alınmıştır. Batı'nın 19. yüzyıldan itibaren gerçekleştirdiği teknolojik buluşlar, modernizmin sınırları dâhilinde düşünülmelidir. Modernizm, "On dokuzuncu yüzyıl içinde bir momentte toplanan yeni sınıfların, teknolojinin ve iletişimlerin evriminin sonucu olarak türeyen dünya görüşlerinin çoğullaşması"dır. (Marshall 2005: 508) Teknolojik icatlar aracılığıyla bu çoğullaşmayı gerçekleştiren ise modern Batı'dır.

Geri kalmanın yarattığı kendini beğenmeme/reddetme psikolojisi içinde Osmanlı Devleti'nin entelektüel, ideolog ve bürokrat kesimi 19. yüzyıldan itibaren medeniyet kavramını tekil anlamıyla kullanmış ve yorumlamışlardır. Modernleşmeyle medenileşmenin birbirine karıştırıldığı bir ortamda, yüzeysel kopyalamaya dayalı fikir hareketleri kültürel asimilasyonu beraberinde getirir. Özellikle bazı ideologların kendi kültürlerine karşı nefret söylemi içine girmeleri Batı toplumlarını yenileşmenin koşulsuz modeli haline getirmiştir. Buna bağlı olarak medeniyet ve medenileşme kavramları, 19. yüzyıldan itibaren Batı'nın teknolojik gelişiminin gerisinde kalmış Osmanlı toplumunda ilerleme, kalkınma, aydınlanma, çağdaşlaşma, modernleşme gibi anlamlarda kullanılır.² Bu anlam çeşitliğinin sebebini ise Batılılaşma politikasında aramak gerekir. Batı'yı, ulaşılmaması gereken gelişmişlik düzeyi olarak gören Osmanlı'nın aydınlanma zihniyeti, yenileşme karşıtı kalabalıkları ikna etmek için, medeniyet kavramının içini farklı anlamlarla doldurmuştur. Bütün çaba görünüşte medenileşmek içindir; ancak gerçekleştirilmeye çalışılan değişimde Batılılaşmanın merkeze alındığı aşikârdır.

Temeddün, teceddüt, terakki, tenevvür... dönemin şair ve yazarlarının metinlerinde sıkça karşılaşılan kelimelerdir. Fikir hayatımızı belirleyen ve şekillendiren en önemli üretim edebî metinler üzerinden gerçekleştiğinden özellikle şairlerin entelektüel ve ideolog tavırları şiirlerine yansımıştır. Tevfik Fikret'in şiirlerine bakıldığında da aynı durumu görmek mümkündür. Medeniyet kavramına, "insanlığın ortaklaşa çabayla ürettiği gelişim çizgisi" anlamının dışında, geçmişten gelen değer ve birikimlerin reddi ve yeni bir hayat şeklini inşa süreci anlamında yaklaşması bunu gösterir. Medenileşmek kurtuluş için çözüm önerisidir ve bunu sağlamanın tek yolu teknolojik kalkınmadan geçmektedir. Dönemin birçok düşünürü gibi³ Fikret'in medenileşmeyi, çağdaşlaşma/modernleşme anlamında kullanması, modernizmin Batı'nın yaygınlaştırdığı bir ideolojiye dönüşmesi ile ilgilidir. Hâkim kültür pasif kültürü egemenliği altına alırken kendine inandırıcı bir kalıp bulma peşindedir. Oysa Batı'nın ulaştığı teknolojik gelişim, her şeyden önce kendi içinde yaşadığı kültürel değişimin neticesidir. Tanzimat'tan itibaren bu durumun farkında olmayan ideologlar, mevcut koşulları değiştirmeye çalışırken meydana gelen ikiliğin aşılabileceğini veya iç içe geçmiş haliyle devam eden eski-yeni, gelenek-modern ikiliğinin kurtuluş için bir engel teşkil etmeyeceğini düşünmüşlerdir.

² Bu durum sadece Osmanlı toplumuna has değildir aslında. Endüstri devriminin ardından Avrupa dışındaki birçok toplum teknolojik gelişimi sağlamak için Batılılaşmakla hesaplaşmak zorunda kalmıştır. Nilüfer Göle "Batı-dışı Modernlik: Kavram Üzerine" başlıklı çalışmasında Doğu toplumları için Batı'nın merkeze alınmadığı, kültürel değerlerin korunmasından yola çıkılarak teknolojik gelişimin sağlanıp sağlanamayacağını tartışır. "*Batı'yı merkezden kaydırarak modernlik üzerine Batı'nın kıyısından yeni bir okuma ve dil üretmeye çalışmak*" birçok örnekte görüldüğü gibi mümkündür. (Göle 2012: 59)

³ 1918 yılında yayımlanan *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* isimli eserinde Ziya Gökalp'in medeniyet kavramı ile ilgili söyledikleri bu açıdan önemlidir. Medenileşmenin modernleşme, teknik imkânlar bakımından gelişme olarak algılandığı şu ifadelerde net olarak görülür: "*Nefsî bir mahiyeti haiz olan itikatlar, ahlakî vazîfeler, bedîî şekiller ve alelumum mefkûreler bir hars (kültür) zümresinin telakkileridir. Şey'î bir mahiyeti haiz olan ilmi hakikatler, şahsî, iktisadî ve umrani kaideler, zirai ve ticarî âliyatlar ve alelumum riyazî (matematik) ve mantıkî meşhurlar bir medeniyet zümresinin telakkileridir.*" (Gökalp 2014: 32) Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin medeniyet kavramına dâhil edilmesi, modernizmin medeniyetle bir düşünüldüğünü gösterir. Çoğul anlamıyla medeniyet veya medeni olmak belli bir zaman dilimine bağlı olmadan insanlığın tarih içinde meydana getirdiği genel gelişmişlik düzeyidir. Tekerleğin icadından motorlu taşıtların üretimine kadar olan süreçteki gelişmelerin toplamı gibi. Her topluluk bu vasıtanın ortaya çıkmasına belli bir katkıda bulunmuştur. Batı'nın diğer kültürlerle uyguladığı tahakkümde, kavram kargaşası yaratması sömürü ideolojisini yayma politikası olarak değerlendirilmelidir.

Gerçekte ise “Modern kültür karşısında kulaklarını tıkayanlarla onun köklerine inmek istemeyen ve yalnız yemişlerini devşirmekle işin çözülebileceğini sananlar ya da kültürü medeniyetten ayırarak, eski ile yeni, nasyonal ile enternasyonal, Batı ile Doğu’yu, kısaca iki ayrı dünya görüşünü hem ayırmak hem uzlaştırmak kabil olacağını sananlar, hatta kültür ve medeniyet ikiliğini kaldırmak için modernleşmeyi yalnız şekilde, teknikte ve ekonomik gelişmede gören ve bunun derin bir kültür paradoksunun sonucu olduğunu... anlayamayanlar arasında yalnızca derece farkı vardır.” (Ülken 2001: 22)

Gerek Şinasi'nin gerekse Namık Kemal'in medeniyet kavramına yaklaşımı medenileşme hareketiyle köklü bir kültür değişiminin zaruretini işaret eder.⁴ Sonuçlarının neye mal olacağını etraflıca düşünülüp düşünülmediği kuşkulu olmakla birlikte, Tanzimat aydınının başarmak istediği şey, çok geç kalınmış bir değişimi panik içinde hayata geçirme teşebbüsüdür. II. Meşrutiyet'le birlikte artık her şeyi ile Batılı olmak düşüncesi yerleşmiştir.

Tevfik Fikret'in nesli bu doğrultuda, medenileşmeyi “ne varsa yüklen getir” projesine dönüştürür. Teknolojik gelişmeyi sağlama çabası, kültürel teslimiyete evrilmiştir. Kendinden memnun olmayan bilinç, ilerlemeye engel gördüğü geçmişten kurtulmak isterken Avrupa'nın baş döndüren teknolojik gelişmelerine kavuşabilmek için kültürel her türlü unsuru feda etmeye hazırdır. Yine de Tanzimat'tan itibaren devam eden ikilikten ateist/nihilist haddeye gelene kadar Tevfik Fikret'in de kurtulamadığını söylemek gerekir. *Hasan'ın Gazası*'ndan *Tarih-i Kadim*'e uzanan çizgi bu ikiliği ayrıntılarıyla ortaya koyar.

Siyasi ve sosyal içerikli şiirlerinde Fikret, medeniyet görüşünü ortaya koyan ifadelere yer verir. 1911 yılında yayınlanan *Haluk'un Defteri*'ndeki şiirler sadece Fikret'in değil, Meşrutiyet dönemindeki fikir hayatının medeniyet algısını göstermesi bakımından önemli veriler içerir. Fikret, bu eserindeki şiirlerinin çoğunda toplumun geleceği ile ilgili beklentilerini, hayallerini, tasavvurlarını izah eder. Bir ideoloğun var olduğu topluma karşı duyduğu sorumluluk duygusunu yansıtan kaygılı düşünceleri, büyük bir karanlığın içinde yok olmak üzere olduğunu gördüğü ülkesini ve insanını kurtarmaya yönelik inleyişlerle, feryatlarla doludur. Ülkenin kurtuluşu için önemli tezleri vardır ve insanları bu yolda ikna etmeye çalışır. Bütün çabası bilinçsiz kalabalıkları aydınlığa kavuşturmak ve daha yaşanılır bir hayatı elde etmektir. Ancak Fikret'in medeniyet algısını ortaya koyduğu şiirlerinin geneline bakılınca, aslında var olduğu topluma karşı derin bir öfke ve bunun ötesinde nefret söylemi içinde olduğu görülür. Özellikle Doğu/Batı ayrımı çerçevesinde yapılacak bir karşılaştırma Fikret'in kendinin de içinde olduğu Doğu medeniyetine karşı ne kadar aşağılayıcı ve küçümseyici bir tavır içine girdiğini kanıtlar. *Sis* ve *Tarih-i Kadim* bunun en açık örneğidir.⁵ Kalabalığın tepkisizliğinden ümitsizliğe düşmüş bir ideoloğun çaresizliğini Fikret'in eserlerinde görmek mümkündür. Medeniyetin doğduğu ve insanlığı aydınlattığı yer olarak algılanan Batı ise yüceltilmekte,

⁴ “Sadık Rifat Paşa ve Mustafa Sami Efendi'den itibaren “medeniyet, temeddün, ünsiyet, me'sûniyet, teennüs” gibi kelime ve tamlamalarla hayatımıza yavaş yavaş sızmaya başlayan medeniyet kavramını Şinasi, Mustafa Reşit Paşa'ya “medeniyet resulü” diyerek kendi nesli ve gelecekler için bir nevi din haline getirmiştir.” (Akay 1998: 38)

⁵ *Haluk'un Amentüsü* şiirinde yer alan “İnsan eti yenmez; bu teselliye içimden/-Bir ân için ecdâdımı nisyânla- inandım” beyti de bu doğrultuda hatırlatılmalıdır. Atalarını insan eti yiyen yamyamlar şeklinde tasavvur etmesi, Fikret'in kültürel değerlerine bakışını ortaya koyar. (Tevfik Fikret 2004: 541)

kurtuluş için tek çare olarak sunulmaktadır. Batı'ya sarılması ülkesini, bütün kurumları ve yaşamı şekillendiren maddî/manevi dinamikleriyle ilkel görmesinden kaynaklanır.⁶

Bu çalışmada Fikret'in medeniyet algısı, tamamen bu meseleye ayrılmış olduğu için, Promete şiiri merkeze alınarak incelenecektir. Tanzimat'tan itibaren devam eden "medeniyet" kavramına yüklenen anlamlar ekseninde yapılacak bir değerlendirme ideolojiye dönüşmüş her düşünce gibi medenileşmenin de -Batı'yı merkeze alan- bir yanlış/yaralı bilinci yansıtabileceğine tanıklık eder.

PROMETE

Kalbinde her dakika şu ulvi tahassürün
Minkâr-ı âteşinini duy, dâ'ima düşün:
Onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım?
Gülsün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım?..
Yükselmek âsumâna ve gülmek, ne tatlı şey!..
Bir gün şu hastalıklı vatan canlanırsa... Ey
Müştâk-ı feyz ü nûr olan âti-i milletin
Meçhul elektrikçisi, aktâr-ı fikretin
Yüklen getir – ne varsa – biraz meskenet-fiken,
Bir parça rûhu, benliği, idrâki besleyen
Esmâr-ı bünye-hîzini; boş durmasın elin.
Gör dâimâ önünde esâtir-i evvelin
Gökten dehâ-yı narı çalan kahramânını...

Varsın bulunmasın bilecek nâm ü şânını!.. (Tevfik Fikret 2004: 543)

Aydınlanma Projesi

Promete, aydınlanma felsefesinin Türk edebiyatındaki etkisini ortaya koyan önemli bir şiiirdir. Rasyonalizme ve pozitivistliğe bağlı yeni bir nesli ümitle bekleyen Fikret, ülkesinin kötü şartlardan kurtulması için Yunan mitolojisinde aklın, özgürlüğün ve insan iradesinin sembolü olan Promete örneği üzerinden düşüncelerini dile getirir. Promete, Meşrutiyet Dönemi ideoloğunun aydınlanma projesinin temsilidir. Zeus'un insandan esirgediği ateşi, olağanüstü aklını kullanarak çalan ve insanlara sunan Promete, hiçbir karşılık beklemeden hayatını feda edecek kadar fedakâr aydının kişiliğini ve duruşunu yansıtır. Bilimsel düşüncenin karşısındaki her türlü kalıplaşmış fikre karşı çıkılmasını tavsiye eden Fikret, yeni nesle üstlenmesi gereken vazifeyi de gösterir.

Şiirin giriş mısraında, bireyin içinde var olduğu toplumun koşullarının farkında olması "ulvî tahassür" şeklinde nitelendirilmiştir. Tahassür belli bir konuda duyarlılığı işaret eder. Duyarlılık, kaygı ve üzüntü ile birlikte düşünülmelidir. Fikret şiirine, duyarlılığın neticesinde ortaya çıkan farkındalığı överek başlar. Yeni nesil, bilinçli olmalı bunun da ötesinde toplumu daha iyiye ve güzele taşıma gibi yüce bir vazife yüklenmelidir. Hayatındaki bütün unsurları bir kenara itip, kalbinde her dakika sadece ülkesini nasıl kalkındırabileceğinin endişesini taşıyan ve düşünen bir nesle ihtiyacımız vardır. Bu nesil fenni ilerlemeyi sağlayabilmek için akli ve

⁶ Mehmet Kaplan'ın Fikret'in bu dönem şiirleri ile ilgili yorumu Fikret'in topluma karşı aldığı tavrı gösterir. Kaplan, Fikret'in karamsarlık ve ümitsizlik içinde olduğunu ve genel olarak bir tarih felsefesi kurmaya çalışırken geçmişini reddetmekten yola çıktığını vurgular. "Sis'te nefret konusu, istibdat dönemi İstanbul'u, Tarih-i Kadim'de ise tarih (Osmanlı tarihi) ve din (İslamiyet) dir." (Kaplan 1995: 159)

bilimsel yöntemleri hayatının merkezine yerleştirmelidir. Fikret, Halûk sembolüyle gençliğe seslenirken öncelikle şunun bilincini aşlar: Sosyal, siyasi, ekonomik, bilimsel, askeri... vb. alanlarda Batı'ya nazaran geride olmanın ötesinde çukurdayız. Perişan halimize bütün dünya gülüyor ve bu konuda bizim yapabildiğimiz sadece ağlamak. Oysa asumana yükselmenin hayali ile tutuşmaktayız. Batı, ulaştığı gelişmişlik düzeyi ile bizi sadece geride bırakmamış, göklere yükselmiştir. Biz o kadar geri ve sefil bir haldeyiz ki kuyudan kurtarılmayı bekliyoruz. Bizi kurtaracak güç ise sensin. Eğer sen Batı medeniyetine ait ne varsa hepsini yüklenip getirirsen, işte o zaman bu hastalıklı vatan iyileşecek, canlanacaktır. Medenileşmek, kurtuluşun ve gelişmeyi sağlayacak kurumların varlığı için şarttır.

Galatasaray Lisesi öğrencilerine hitaben yazdığı *Sultanî*'ye şiirinde de “medeniyet perisi”ne ulaşmak için gençlerin yapması gereken yeniliklerden bahseden Fikret, genç nesilleri “eskiden en uzak ufuk” olarak nitelendirir. Önceki nesiller, harap olup gidecek çürümüş bir topraktır. Mekteb-i Sultanî'nin şahıslandırılarak ele alındığı şiirde, Fikret bu okulu Batı'ya açılan bir kapı olarak görür. Bu okuldan hayat alan genç nesil, şarkın düşünmeyi öğrenememiş, aç zihinlerine Batı'nın düşünce ufuklarını taşıyacaktır. Zihnimizi aydınlatacak ve bilim açlığımızı giderecek kaynak Batı medeniyetinde saklıdır. Önemli olan ona ulaşabilmektir:

“Ey pir-i muhteşem, medeniyet perisine

Bir kehf-i bi-riya; ona en mahrem, en yakın

Sensin; biraz düşünce ve kurtulma hissine

Sahip vatan çocukları hep sende beslenen,

Senden hayat alanlar; en âteşli hak sesi

Senden kopar koparsa bu boşlukta bağteten

Sensin cihan-ı fikretin en canlı ma'kesi...

Garb iştîyâk-ı fikre açık bir ufuk, ve sen

Şarkın bu ufka ilk açılan bir derîçesi!” (Tevfik Fikret 2004: 562)

Doğu-Batı ayrımında, Batı'yı medeniyet perisi olarak algılayan Fikret, ulaşılması gereken en aydınlık ufuk şeklinde gösterdiği Avrupa kıtasına nazaran Doğu'yu düşünceden mahrum çorak bir toprak parçası olarak görür. Batı modelini örnek alan eğitim kurumları büyük bir ümitle yüceltir. Zira Garp'ın cahil kalabalığını bu kurumlar eğitecektir.

Bilim ve teknolojinin ülke çapında yaygınlaşması, rasyolazim ve pozitivizmin zihniyet olarak kabulüne bağlıdır. Dini inançların hurafe ve batıl inanç olarak tanımlanması bilimsel gelişmelerin önündeki engelin ancak bu eskimiş zihniyetin ortadan kaldırılması ile mümkün olacağı belirtilmesi, Batılılaşma fikrinin Fikret'in düşünceleriyle ulaştığı merhaleyi göstermesi bakımından önemlidir. Kültürel algının değiştirilme mücadelesi geleneğin katı duvarlarıyla karşılaşınca uzun süre sadece bu çatışmayla uğraşılması aslında teknolojik gelişimin de önünü tıkayan en büyük engeli oluşturmuştur. III. Selim zamanından itibaren sosyal hayatta ve devlet kurumları içinde yaşanan savaş, eskinin direnişi, yeninin var olma mücadelesi şeklinde tezahür eder. Bu çatışma Tevfik Fikret neslinde artık birinin reddi diğerinin kabulü noktasına ulaşmıştır. Batılılaşma yanlış bir uygulamayla hayata getirilmeye çalışılır:

“Batılılaşma, Osmanlı’da belli kurumların ve teknolojilerin uyarlanması olarak değil, Batılı bir dünya görüşünü topluma kazandırılması biçiminde anlaşılmalı, böylece 1940’ların ortalarına kadarki dönemde Batılılaşma, Batılılaştırma biçimini almış ve toplumsal reformlar ‘halk için halka rağmen’ anlayışı içinde gerçekleşmiştir.” (Deren 2012: 382)

Fikret’in şiirini “Varsın bulunmasın bilecek nâm ü şânını!..” mısraıyla bitirmesi, toplumun Batılılaşma ve bilimsel düşünceye ne gibi tepkiler göstereceğinin önemli olmadığı anlamına gelir. Halka rağmen, halk eğitilmeli, zihniyet değişiminin mücadelesi verilmelidir. Jakoben aydın tavrı, halkın doğruyu bilmediği düşüncesinden hareket eder. Onun ilerlemesi ve gelişimi için yapılması gereken bilimsel aklın öncülüğünde gerçekleşecektir. “Bir Kız Mektebi İçin” başlıklı şiirinde, Osmanlılara seslenen Fikret, topluma yön veren aydın edasını takınır ve medeniyete ulaşma yolunda halka tavsiyelerde bulunur:

“Osmanlılar, tekâmül- i âsâra ecnebi
Kalmak sukûta doğru eğilmektir; i’tilâ
İrfânsız olmuyor. Medeniyet ki en celfî
Bir gayedir, o gayeye koşmak ve ibtida
Millette kâbiliyyeti ihyâ için asîl,
Müsmir bir ictihâd ile gehvâre-i hayat
Gehvâre-i necât olan ağuş-ı maderi
Teçhiz edilmek ister... Evet, sadr-ı ümmehât
Firdevs-i akdes-i medeniyettir...” (Tevfik Fikret 2004: 568)

Ona göre yaşanan asrın gelişim ve ilerlemesine (tekamül) yabancı kalmak, geriye doğru eğilmektir. “Sükuta doğru eğilmek” ifadesindeki “eğilmek” fiilinin yüklendiği anlam, boyun eğmek, geri kalmak çağrışımları çerçevesinde düşünülebilir. Zira Batı’nın teknolojik gelişimi karşısında, boyun eğen bir Doğu bulunmaktadır. Yükselmek (i’tila), ancak bilimsel gelişmelerle mümkündür. İrfan kelimesinin yükselmenin ve ilerlemenin yerine kullanılması, kavramların geleneksel bağlamından koparıldığını gösterir. Medeniyeti, mertebesi en yüksek gaye olarak algılayan Fikret, Osmanlıların medenileşmeyi temel hedef edinmelerini tavsiye eder. Medeniyetin, kurtuluş beşiği olan bir anne kucağına benzetilmesi, toplumu bilimsel gelişmeler ve ilerlemeler açısından yeni doğmuş bir bebek olarak telakki etmesinin neticesidir. Medeniyet yolunda, hayata yeni başlayan bir bebek konumunda olan Osmanlı cemiyeti, gerekli teçhizatı (teknolojik donanım) sağlamak için çok fazla gayret göstermek zorundadır. Geleneksel değerlerin ve batıl inançların bu yolda engel teşkil etmesinin önüne geçmek için Fikret yine geleneksel kavramlardan hareket ederek konuşur. İnsanlığı var eden ana esaslar ve akdes (en kutsal) gaye, medeniyettir. Medeniyeti, ulaşılması gereken Firdevs (cennet) olarak göstermesi, algı değişiminin boyutlarını ortaya koyar.

Çukurdan Asumana Bakmak

Batıya karşı kendi konumunu belirlerken Osmanlı aydınının gerçekleştirdiği özeleştirici, gelişmelere ayak uyduramamanın yarattığı geri kalmışlık hissi içinde saklıdır. İlk aşamada Avrupa’nın teknolojik üstünlüğü, kültürel unsurlardan bağımsız, eşyayı kullanma ve üretme çerçevesinde düşünülmüştür. Onların meydana getirdiği teknik ürünlerin kopyalanması veya

benzerlerinin üretilmesi Tanzimat nesli için sorunu çözmeye yeterlidir. Ancak modernleşme hareketlerine karşı sosyal yapının geliştirdiği olumsuz tepki, yeniliklerin önünü açabilmek için hayat telakkisinin de değiştirilmesi gerekliliği fikrini doğurmuştur. Batı'yı ulaştığı teknolojik imkânlar çerçevesinde var eden bir yaşama şekli vardır ve bu gelişmişlik düzeyine onlar gibi olmadan ulaşmak mümkün değildir, görüşü yaygınlık kazanır. Tevfik Fikret'in şiirlerinde işlediği medeniyet telakkisi bu zihniyete bağlı olarak değerlendirilmelidir. Batı'ya her şeyimizle dönüşmemiz, benzememiz şarttır. "Promete" şiirinde ortaya konulan Doğu-Batı karşılaştırması Batı'nın hâkim güç olarak Doğu'yu etkisi altına aldığı, dönüştürdüğü fikri üzerinden gelişir:

Fikret, bu eserinde, Doğu'yu çukurda Batı'yı ise asumanda telakki eder. Onun bu bakış açısındaki en önemli ölçüt, iki yönlü bir anlayış şeklinde karşımıza çıkar: Teknolojik ve kültürel. Teknolojik anlamda modern üretim araçlarıyla ilgili gelişimi yakalamış bir gençlik hayal eder. Bilgi donanımını sağlayan yeni nesil, sosyal hayat için gerekli olan teknik donanımı da var edecektir. Fikret'in umut beslediği, değişimi gerçekleştireceğine inandığı gençliğe "meçhul elektrikçi" ifadesiyle seslenmesi bu yönüyle dikkat çekicidir. "Elektrik" ilk bakışta teknolojiyi çağrıştıran bir kelimedir. Şair, meçhul elektrikçiye,

"Yüklen getir -ne varsa- biraz meskenet-fiken,

Bir parça ruhu, benliği, idraki besleyen"

görevini yükler. Meçhul elektrikçinin nereden neyi getireceği sorusunun cevabı kitabın bir sonraki şiiri olan "*Halûk'un Veda'ı*"nda verilir. Bu şiirde şair oğlunu İskoç illerine eğitim-öğretim için göndermektedir. Meçhul elektrikçiden Avrupa medeniyetine ait ne varsa, her şeyi getirmesi istenmektedir. Zira kurtuluşumuz buna bağlıdır. Batı'nın gelişmişlik düzeyi şairin gözünü kamaştırır:

"Atılırken sen İskoç illerinin

Sisli, yağmurlu, karlı buzlu, fakat

Cidd ü himmet, vakâr ü hürriyet

Dolu peygüle-i temeddününe" (2004: 544)

Batı'ya karşı duyulan bu hayranlık, artık hayranlığın ötesinde ona dönüşme, onun gibi olma arzusunu doğurur. Tam bu noktada ikinci bakış açısı devreye girer. Şair, ruhu, benliği, idraki besleyen şeyleri de alıp getirmesini söylerken kültürel değişimin kapısını aralar. Ulaşılmak istenen teknolojik gelişimini tamamlamış medeniyet telakkisi, sadece teknolojik değişimlerle gerçekleşemez. Batının manevi ve kültürel unsurlarını da almak, onlar gibi olmak ve bu vesile ile asumana yükselmek elzemdir. Fikret'in Batılılaşmak yolunda ortaya koyduğu bu tez, Tanzimat yıllarından itibaren devam eden ikiliğin sonlandırılması anlamına da gelecektir. Hem Doğulu kalıp hem de Batı'nın teknolojik gelişimini üretmek mümkün değildir. Zira ona göre Doğu zihniyeti gelişmenin önündeki en büyük engeli oluşturur. Bu durum algı sapması meydana getirecektir. Özeleştirici, bir toplumun kendi köklerinden yola çıkarak değişimi için tetikleyici bir güç iken bazı ideologlarımız mevcut şartlardaki değişimin istenen sonucu doğurmayacağı fikri üzerinde durmuşlardır. Shayegan'ın "*geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni*"yi tahlil ettiği eserindeki tespit bu açıdan önemlidir:

"Beni dört bir yandan çevreleyen sanayi üretimi karşısında geç kalmış tasavvurlarımın içeriğinde, dolduramadığım bir boşluk açılmaktadır. Bu büyük boşluk yalnızca yaşam tarzımdaki bir değişim değildir, algılama tarzımın da sapmasıdır." (Shayegan 2012: 14)

Algılama tarzındaki sapma önce kültürel hayatı koruyarak modernleşme yanılığını ardından kültürel unsurları reddederek bütün yönleriyle Batı'ya teslimiyet fikrini doğurur. Batı'nın teknolojik üretime geçişte yaşadığı metafizik değişimi anlamadan yapılan her teşebbüs, Batı-dışı toplumlarda girişilen modernleşme hareketlerinde yıkımla neticelenmiştir. (Shayegan 2012: 27)

Yaşanan kültürel dönüşümdeki algı sapmasını en iyi yansıtan husus ise şiirin isminde kendini gösterir. Fikret, kendi döneminde büyük bir özlemle beklenen kurtarıcı özne/kahraman modelini Yunan mitolojisinde bulur. Bunun için Doğu mitolojisine veya İslami unsurlara yönelme ihtiyacı hissetmez. Zira bu unsurlar onun nazarında gelişime, medenileşmeye en büyük engeldir. Promete Yunan mitolojisinde, aydınlanmanın, insanlığın kurtuluşunun sembolüdür. Tiranlar soyundan olan Prometheus kafa gücüyle Zeus'a karşı çıkar. Akıl yönünden üstündür. Prometheus "önceden gören" anlamına gelir. Kâhindir ve bu gücünü insanların lehinde kullanır. (Erhat 2010: 255) Dünyaya insanları egemen kılmak ister. İnsandan ateşi esirgeyen Zeus'un hâkimiyetine isyan eder ve gizlice ateşi çalarak insanlığa verir. Bu durum Zeus'u çok kızdırır. Aldatılmış, insanların gözünde küçük düşmüştür. Promete bu noktada, isyanın, bilincin, aklın, uygarlığın ve özgürlüğün sembolü haline gelir. (2010: 255) Promete insanlığı ateşle aydınlattığı için bir kayada zincire vurulmuş ve her gün yeniden oluşan ciğerini yemek üzere bir kartal görevlendirilmiştir.

Fikret'in Promete şiirinde "meçhul elektrikçi"den beklentisi de budur. Öngörü sahibi olan gençlik, cehaletin egemenliği altında yaşayan, karanlıklar içinde boğulmuş toplumu aydınlatacaktır. Milletın geleceğini oluşturacak olan nur ve feyz, Promete gibi her türlü cezayı, eziyeti göze alan cesur kahramanların sayesinde var olacaktır. Deha ateşini yakmaya bu millet çok geç kalmıştır. Sosyal yapıyı bir salgın gibi kuşatan miskinlik artık atılmalıdır. Bunu gerçekleştirmek üzere örnek alınması gereken kişi ise Promete'dir:

*"Gör dâimâ önünde esâtir-i evvelin
Gökten dehâ-yı narı çalan kahramânını..."*

Varsın bulunmasın bilecek nâm ü şânını!.."

Aydının en önemli özelliği gerekirse toplumu karşısına alarak değişimi başlatmaktır. Fikret, sosyal yapı eleştirisine son mısraa kadar devam eder. Toplumu daha iyiye taşımak için fedakâr kahramanın katlanmak zorunda olduğu zorlukları, sessiz kalabalık çoğu zaman fark etmeyecektir. Önemli olan bir şeyler beklemeden bu yenilikleri gerçekleştirmektir. Farkında olan, ileriye görebilen aydın harekete geçmelidir.

Sonuç

Promete şiiri bilimi ve bilimin temelini atan rasyonalizmi yüceltir. Sosyal yapıyı dönüştürme projesinde, medenileşmenin son safhasını temsil eder. Batı, sadece teknik unsurları ile değil, kültürel değerleri, akli melekeleri ile de ithal edilmelidir. Fikret "ne varsa" vurgusuna özellikle değinir. Zira ona göre, toplum düşünceye ve bilime açıktır. Çürümüş topraklar üzerinde ekin ekmek ve bundan hasat beklemek belki sadece bir hayaldir; ama bu hayale inanmak bile güzeldir.

Fikret'in medeniyet algısı, Tanzimat'tan bu yana devam eden, modernleşme/medenileşme çabalarını anlama noktasında da önemli bilgiler içerir. Kültürel değerleri muhafaza ederek, teknolojik değişimi gerçekleştirebileceğini zanneden Tanzimat algısı, yerini maddi-manevi boyutlarıyla benzeşmeye terk etmiştir. Kendi köklerinin hiçbir

işlevinin kalmadığını düşünen Fikret, tarih felsefesini her şeyi ile Batılılaşmak düşüncesi üzerine kurar. Her şeyi ülkesinin kalkınması için yaptığını düşünmesine rağmen topluma karşı duyduğu öfke ve nefreti gizleyemeyen “jakoben aydın kimliği” Fikret'in ideolog tavrında bütün netliği ile görülür.

KAYNAKLAR

- AKAY, Hasan (1998), *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*, Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- DEREN, Seçil (2012), “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Modernleşme ve Batıcılık-*, İletişim Yayınları, İstanbul, C: 3, S. 382-402.
- GÖKALP, Ziya (2014), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÖLE, Nilüfer (2012), “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Modernleşme ve Batıcılık-*, İletişim Yayınları, İstanbul, C: 3, S. 56-67.
- HUNTINGTON, P. SAMUEL (2006), *Medeniyetler Çatışması*, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1995), *Tevfik Fikret*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- MARSHALL, Gordon (2005), *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- SHAYEGAN, Daryush (2012), *Yaralı Bilinç -Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni-*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Tevfik Fikret (2004), *Bütün Şiirleri*, (hzl. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), TDK Yayınları, Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2001), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.